

Folkeuniversitetet 1898-1910 - et populærvidenskabeligt oplysningsinitiativ

Ida Juul & Anette Eklund Hansen

Folkeuniversitetet blev dannet i 1898. Bag initiativet stod en række bevægelser og organisationer, som repræsenterede vidt forskellige målgrupper og ideologier. I artiklen analyserer vi, hvordan disse på hver deres måde satte deres præg på såvel undervisningens indhold som på hvem, der blev rekrutteret til foredragsrækkerne. Vi koncentrerer os om Folkeuniversitetets aktivitet i København, idet det var her, bevægelsen havde sit udspring. Vores artikel viser, at det allerede fra starten lykkedes Folkeuniversitetet at tiltrække målgrupper, som ellers ikke i væsentligt omfang havde haft mulighed for at få del i videnskabelig funderet viden og oplysning, nemlig mænd og kvinder fra arbejderklassen og kvinder fra middelklassen.

Folkeuniversitet, arbejderbevægelse, kvindebevægelse

Folkeuniversitetet er en institution, som de fleste nok har hørt om. Men hvor mange er egentlig klar over, at der er tale om en institution, der har over 120 år på bagen? Og hvor mange kender til institutionens tidlige historier og den tørst efter videnskabelig funderet viden, som også dengang var baggrunden for den store og brede tilslutning til de forelæsningsrækker, som blev udbudt? Historien om Folkeuniversitetets dannelse og første 10-år er interessant set ud fra flere forskellige synsvinkler. Gustav Albeck har i sin bog, *Universitetet og folk* fra 1984 især fokuseret på de forskellige tanker, der lå bag dannelsen og kampen for at realisere disse, herunder forsøget på at engagere staten i finansieringen, mens Casper Andersen i sin artikel, "For arbejderen, universitetet og videnskaben" anlægger et videnskabs- og idehistorisk perspektiv med udgangspunkt i henholdsvis universitetet – repræsenteret ved positivisten, professor i historie Kristian Erslev; og arbejderbevægelsen – repræsenteret ved socialisten Gerson Trier. I forbindelse med Folkeuniversitetets 100-års jubilæum, har Hans Vejlskov m.fl., i antologien, *Folkeuniversitetet: Glimt fra tiden 1898-1998* og Bjørn Tell Persson i bogen, *Alle have adgang, Folkeuniversitetets virksomhed i København gennem 100 år* fokuseret på den organisatoriske opbygning, konflikter omkring forelæsnernes indhold samt rekrutteringen på landsplan. Vores artikel adskiller sig fra ovennævnte ved specifikt at rette fokus mod Folkeuniversitetet i København og mod den rolle, de forskellige københavnske arbejder- og kvindeforeninger spillede i oprettelsen af Folkeuniversitetet samt den rolle, de senere kom til at spille i forsøget på at rekruttere deltagere

til forelæsningerne. Desuden undersøger vi, hvilke typer af forelæsninger, der særligt tiltrak henholdsvis mænd og kvinder fra arbejderklassen og kvinder fra middelklassen. Resultaterne af denne undersøgelse perspektiveres i forhold til tidligere oplysningsinitiativer rettet mod disse tre målgrupper.

Artiklen bygger på tre typer af kildemateriale, nemlig tidsskriftsartikler, der omhandler Folkeuniversitetets dannelse og formål samt agitation for folkeuniversitetets kursusvirksomhed. Desuden inddrages Rigsdagstidende til belysning af, hvordan spørgsmålet om popularisering af videnskaben blev debatteret i Folketinget. Endelig undersøges de tre målgruppers deltagelse og valg af forelæsningsrækker med udgangspunkt i årsberetningerne fra Folkeuniversitetsforeningen i København 1899-1908.

Inspirationen fra den engelske extension-bevægelse

Forbilledet for Folkeuniversitetet var den engelske University Extension-bevægelse. Spiren til denne blev plantet i slutningen af 1860erne, da James Stuart, docent på universitetet i Cambridge, med stor succes afholdt en række foredrag om astronomi og andre naturvidenskabelige emner for arbejdere i Rochdale. Kendetegnende for initiativet var, at der til hvert foredrag blev udarbejdet en trykt pjece, som opsummerede foredragets hovedpointer, samt at hvert foredrag blev efterfulgt af en samtaletime, hvor deltagerne kunne stille spørgsmål til foredragsholderen. Alene på de kurser, lærerne fra Oxford Universitet arrangerede i 1886 -87, deltog der 10.000 (Lawrie 2014).

Konceptet blev beskrevet for den danske offentlighed i bl.a. Højskolebladet, *Vor Ungdom* og i en række avisartikler herhjemme. Det var imidlertid først da C.L. Wilkens, der var professor i filosofi ved Københavns Universitet, i februar 1896 holdt et foredrag i Studenterforeningen med titlen *Universitetet og folkedannelsen*, at ideen om at igangsætte et lignende initiativ for alvor slog rod herhjemme. I sit foredrag, som senere blev udgivet i Studenterbladet, beskrev Wilkens University Extension-bevægelsen som en demokratisk bevægelse, som havde til formål at ophæve vidensmonopolet og nedbryde standsforskelle i åndens verden og dermed mindske afstanden mellem de forskellige samfundsklasser. I samme åndedrag kritiserede han det eksisterende danske oplysningsarbejde for at bestå af isolerede forelæsninger, som ”pirrede uden at nære”. En egentlig folkedannelse, argumenterede han, måtte bygge på ordnede forelæsningsrækker, der ved pædagogisk og videnskabelig metode og alle den moderne videnskabs hjælpemidler var i stand til at skabe en virkelig grundig dannelse og ikke blot åndelig nydelse. Han tilføjede, at dem, der især havde behov for videnskabelig dannelse, var købstædernes unge mænd og kvinder (Wilkens 1896, 16,18), da denne gruppe ikke på samme måde som bønderne havde adgang til højskolerne eller som befolkningen i de større byer til en vifte af forskellige oplysningstilbud. Dette synspunkt lå helt i forlængelse af det oprindelige engelske koncept, som havde som omdrejningspunkt, at universitetet skulle bevæge sig ud til

de befolkningsgrupper, som ikke selv havde mulighed for at frekventere et universitet. Gerson Trier, som sammen med Wilkens var en af de bærende kræfter bag Folkeuniversitetets oprettelse understregede ligesom Wilkens, at folkeuniversitetsundervisningen ikke måtte:

... fortynde det videnskabelige Stof, saa det vandes ud til "populær" Oplysning, men maa bringe sine Elever i direkte Berøring med Videnskabens Metoder og Undersøgelser. Den skal give Kundskaber, ikke for at forøge Elevens faglige Dygtighed, men for at udvikle og højne hans moralske Jeg og udvide hans Livssyn (Trier 1898, 564).

Trier sætter således videnskabens dannende effekter over dens nytteværdi for den enkelte, men henviser dog også til, at i England, hvor det var muligt at tage eksamen efter afslutning af en foredragsrække, har enkelte ved årelang ihærdighed og flid kunnet skaffe sig adgang til en egentlig universitetseksamen og dermed bevæge sig udover sin klassebaggrund.

Folkeuniversitetet – brud eller kontinuitet?

Ideen om at udbrede videnskabelig viden til et ikke-akademisk publikum og ad den vej bidrage til at nedbryde sociale og kulturelle skel i samfundet var ikke ny, men havde rod i oplysningstiden og dens tro på videnskabens nytte og dannelsesværdi. Allerede i 1765 havde nordmanden, folkelærer Ulrik Green, inspireret af lignende initiativer i England, afholdt en række foredrag for københavnske håndværkssvende og –mestre om matematik og kemi og andre naturvidenskabelige emner. Et senere initiativ, der rettede sig mod en noget bredere målgruppe, var Selskabet til Naturlærens Udbredelse, som professor i fysik H.C. Ørsted i 1824 tog initiativ til at danne. Som navnet indikerer, var formålet at gøre naturvidenskaben tilgængelig for en bredere kreds via afholdelse af foredrag rundt omkring i landet for således både at nyttiggøre de seneste naturvidenskabelige opdagelser og bidrage til den brede befolknings almindelige dannelse (Albeck 1984).

Hvor Ulrik Green og H.C. Ørsted i deres ambitioner om at bygge bro mellem de lærde og folket fokuserede på det naturvidenskabelige område, var det de humanistiske fag, særligt fædrelandshistorie og nordisk mytologi, som optog den nationalromantiske præst N.S.F. Grundtvig. Hvad angår naturvidenskaben forholdt han sig skeptisk til dens dannelsesværdi, om end han anerkendte dens praktiske nytte (Korsgaard 2004). Til gengæld sluttede han fuldt og helt op om Ørsteds ambition om at bryde med universitetets vidensmonopol (Albeck 1984, 21). Modsat mange af de tidligere oplysningsinitiativer ønskede Grundtvig ikke at bygge bro mellem folket og de lærde, men argumenterede for, at oplysning og dannelse skulle udgå fra folket selv. Grundtvigs forslag, som han fremlagde for Rigsdagen i december 1848, gik ud på, at der skulle oprettes en højskole i Sorø

for populær, dvs. folkelig videnskab, som skulle ligestilles med det eksisterende universitet, men til forskel fra dette fremme en særlig dansk videnskabelighed, der ikke stillede krav om forudgående eksamen fra den lærde skole. Grundtvigs plan, der som bekendt aldrig blev realiseret, skal ses som et angreb på den dominerende nyhumanistiske opfattelse af dannelse, som prægede såvel datidens lærde skoler som universitetet (Grundtvig 1968/1838, Korsgaard 2004, 331-2).

I sidste halvdel af 1800-tallet og særligt i København, opstod der et utal af oplysnings- og dannelsesinitiativer. Der blev dannet læseselskaber, foredragsforeninger og diskussionsklubber. Særlig populær var den af politiker og redaktør C.V. Rimestad dannede Arbejderforening af 1860, som tiltrak såvel kvinder som mænd i stort antal, men som til trods for navnet havde problemer med at få tag i arbejderklassen. Arbejderføreren Louis Pios havde kun foragt til overs for Rimestads forening. Pios kritik gik dels på, at foreningen ikke henvendte sig til de fattige og dels på, at den form for oplysning, som blev formidlet, ikke havde nogen som helst værdi for arbejderne. Set med Pios øje, bestod relevant og nyttig viden i kendskab til de lovlige midler, som stod til rådighed for arbejderne mod kapitalismens overgreb samt viden om, hvad arbejderklassen i andre lande havde opnået gennem kamp. Dertil kom kundskaber, som ville kunne bruges, når proletariatet overtog magten over produktionsmidlerne. Endelig gjaldt det evnen til at kunne udtrykke sine meninger, ønsker og håb såvel i pressen som i de politiske organer. Dette, mente Pio, var, hvad man med rimelighed kunne forvente af en forening, som påstod at støtte arbejderne kamp for dannelse og oplysning (*Socialisten* nr.1 og nr. 4, 1871)

I slutningen af 1870'erne opstod der i lyset af den tilspidsede kamp mod Estrup-styret en alliance mellem brandesianere og arbejdere i hovedstaden om en oplysningsindsats rettet mod de brede masser. Professor og samfundsdebator Georg Brandes selv var ikke socialist men erklæret fritænker. Dette, samt hans angreb på det bestående samfund, herunder ikke mindst de nationalliberales politik og kulturforståelse bidrog til, at arbejderne oplevede, at de havde fælles fjende med brandesianerne. Den tætte relation mellem arbejderne og brandesianerne manifesterede sig bl.a. i dannelsen af Studentersamfundet i 1882, som blev et samlingssted for radikale intellektuelle, der var i opposition til tidens dominerende strømninger inden for såvel kultur som samfund og som betragtede folkeoplysning som et nyttigt redskab i dette opgør (Korsgaard 1997, 249-51)

Senere samme år dannedes Studentersamfundets Aftenundervisning for Arbejdere med pædagog og politiker Herman Trier som formand. Ideen var, at unge studenter skulle tilbyde undervisning i de emner, som arbejderne havde yttret interesse for. Udover at give arbejderne adgang til kundskaber, havde undervisningen også et bredere sigte, nemlig at give de studerende lejlighed til at lære folket at kende og dermed nedbryde "kasteværnet" og samtidig bekæmpe

”uvidenhed og vrøvl”. I begyndelsen af 1883 indkaldte Studenterforeningen de københavnske arbejdere til to velbesøgte møder, hvor Trier fremlagde formålet med aftenundervisningen. Efter mødet blev der sendt indsamlingslister ud til fabrikker og værksteder og to uger efter vendte listerne tilbage med navnene på 1462 personer, der ønskede at deltage i undervisningen (Beretning 1885). Det fremgår af oplysninger indsamlet i juli 1896, at der var tilmeldt 995 mænd og 559 kvinder. Antageligvis var størstedelen af de tilmeldte kvinder ugifte, mens aldersspredningen blandt mændene indikerer, at gruppen har omfattet såvel gifte som ugifte. Hovedparten af mændene, dvs. godt 63 pct. var faglærte, knapt 19 pct. ikke-faglærte og 7 pct. handelsfolk. Blandt kvinderne var syersker overrepræsenteret med knapt 36 pct., 12 pct. var ansat i forretning, knapt 7 pct. var fabriksarbejdere, mens tyende udgjorde godt 6 pct (Beretning 1898). Aftenundervisningen som fandt sted fra kl. 18.00 til 22.00, som oftest efter en lang arbejdsdag, omfattede såvel foredrag som undervisning i almindelige skolefag, som regning, skønskrift, engelsk, tysk og bogføring.

Den voksende klassebevidsthed, som kendetegnede 1880'erne, manifesterede sig i en øget selvtillid, som betød, at arbejderne ikke længere var tilfredse med at være objekt for oplysning. De ønskede at spille en aktiv rolle i såvel organisering af oplysningstilbuddene som i selve videnstilegnelsen. Den nye selvbevidsthed manifesterede sig i en række oplysningsinitiativer iværksat af arbejderne selv under mottoet ’Viden er magt’ et slagord, som også figurerede på flere af fagforeningernes røde faner. I fagforeningerne organiserede man foredrag og debatter, som i vid udtrækning blev forestået af medlemmerne selv og omhandlede aktuelle politiske emner og fagforeningsspørgsmål typisk med et socialistisk perspektiv. Til dette projekt kunne ikke-socialistiske foredragsholdere naturligvis ikke bruges. I stedet påtog fagforeningernes egne medlemmer sig opgaven, herunder udvælgelsen af de emner, som de fandt relevante (Skovmand 1949, 49).

Læseklubben Karl Marx var blevet dannet i 1886 med det formål at ”samle de Partifæller, som ønsker at diskutere de socialistiske Principper og de sociale Spørgsmål, for derved at skabe saa gode Betingelser som muligt for at dygtiggøre sine Medlemmer til at virke i Agitationen for den socialistiske Samfundsanskuelse” (Larsen 1982/1911). I læseklubben var det lige som i Smede- og maskinarbejdernes Fagforbund primært medlemmerne selv, som holdt oplæggene og diskussionerne skulle afsluttes med en resolution. Diskussionsklubbens erklærede formål var ikke at docere bestemte dogmer, men i stedet at fremdrage de 117 sider en sag kunne ses fra. Det blev desuden pointeret, at en livlig diskussion var vigtigere end et velformet foredrag (Larsen 1982/1911). Målet med møderne var at forvandle medlemmerne fra passive tilhørere til aktive deltagere og vænne dem til at forholde sig kritisk til oplæggene. I slutningen af 1890'erne opstod der en række tilsvarende diskussionsklubber, som i 1902 sluttede sig sammen i De socialdemokratiske Diskussionsklubber, som udgav månedsbladet *Socialisten* (Skovmand 1949, 85).

Selvom hovedparten af dem, der deltog i de ovennævnte aktiviteter, var mænd, var de fleste aktiviteter åbne for begge køn. Studentersamfundets Aftenundervisning tiltrak, som det fremgår ovenfor, en ikke ubetydelig andel arbejderkvinder, hvilket illustrerer, at den hidtil dominerende patriarkalske kønsideologi var under opbrud og udfordret af en stigende mobilisering omkring kvinders ret til at gøre sig gældende i såvel det politiske liv som på arbejdsmarkedet. I begge tilfælde blev uddannelse set som et vigtigt redskab.

I 1871 blev Kvindelig Læseforening oprettet. Formålet var ”at bidrage til Oplysningens Fremme ved at give Kvinder, der føler Trang til aandelig Udvikling, Lejlighed til at naa denne gennem en let og billig Adgang til gode danske og til dels udenlandske Bøger, Tidsskrifter og Blade” (Hvenegaard Lassen 2008, 15). Samme år blev Dansk Kvindesamfund dannet. Dansk Kvindesamfund betragtede uddannelse som et vigtigt middel til at sikre kvinder adgang til de mere attraktive jobs på arbejdsmarkedet. En af organisationens første initiativer var derfor at åbne en handelsskole for kvinder (Lemche 1911). Senere blev der også oprettet en tegneskole for kvinder. Dansk Kvindesamfund kæmpede også for kvinders juridiske stilling i ægteskabet, og det er i den forbindelse interessant, at Dansk Kvindesamfund som led i denne kamp i 1906 fik overtalt Folkeuniversitetet til at afholde en forelæsningsrække om familieret (Kvinden og Samfundet 1906), samt at Borgerrepræsentant og overretssagfører Hvass i 1902 på Dansk Kvindesamfunds og fem andre kvindeforeningers foranledning afholdt en forelæsningsrække om kommunale forhold (Kvinden og Samfundet 1902).

Dansk Kvindesamfund havde svært ved at tiltrække arbejderkvinderne, hvilket bl.a. hang sammen med foreningens erklærede upolitiske karakter, som på forhånd distancerede foreningen fra fagbevægelsens kamp for økonomiske og politiske rettigheder. Dette dilemma resulterede i, at en udbrydergruppe bestående primært af arbejderkvinder i 1886 dannede Kvindelig Fremskridtsforening. Foreningen havde som sin primære målsætning at kæmpe for arbejderkvindernes interesser og uddanne dem i politisk og social henseende og for hendes ligestilling med manden (Højgaard 1979). Både Dansk Kvindesamfund, Kvindelig Fremskridtsforening og Kvindelig Læseforening kom, som det vil fremgå senere, til at spille en central rolle i Folkeuniversitetets dannelse.

Som det fremgår, går der en lige linje fra Ulrik Greens og H.C. Ørsteds videnskabeligt baserede oplysningsvirksomhed rettet mod henholdsvis håndværkere og en bredere offentlighed til Folkeuniversitetets målsætning om at gøre den videnskabeligt funderede viden tilgængelig for et bredere publikum. Studentersamfundets Aftenundervisning adskiller sig fra ovennævnte ved at være målrettet arbejderklassen og ved at fungere som supplement til en ofte mangelfuld skolegang. Hvad angår de mere politisk orienterede oplysningsinitiativer, har flere af dem spillet en vigtig rolle både ift. oprettelsen

af Folkeuniversitetet og i relation til at reklamere for dets foredragsrækker, hvilket vil blive uddybet i det følgende.

Universitetet og den folkelige oplysning

Også statsmagten udviste interesse for tiltag, der kunne bidrage til udbredelsen af videnskabelig viden til den ikke-akademiske del af befolkningen. Således tog kultusminister J.C.H. Fischer i Folketingssamlingen 1866-67 initiativ til at nedsætte en kommission med det formål at undersøge mulighederne for at kombinere videnskabelig og folkelig dannelse. Kommissionens endelige konklusion var, at der i Sorø skulle oprettes en uddannelsesinstitution, der skulle være "en Vækkelses-og Undervisnings-Anstalt!". Det blev understreget, at "Begge Formaal maa forenes men ikke sammensmeltes" (citeret efter Albæk 1984, 31). Forslaget mødte imidlertid stærk modstand fra såvel universitetets som fra højskolebevægelsens side. Dette afholdt imidlertid ikke skolebestyrer F.C. Dahl fra, i forbindelse med en debat i Folketinget i 1879, at stille et forslag om, at der på Københavns Universitet blev oprettet et 6. fakultet, som skulle være populærvidenskabeligt. Underviserne skulle ifølge forslaget bestå af de mest fremragende folkehøjskolelærere, forfattere og universitetslærere og lagde således op til et samarbejde mellem højskolerne og universitetet (Rigsdagstidende, Forhandlinger 1879/80 Sp. 1181). Forslaget blev da også mødt med en vis velvilje fra højskolefolk, som så det som en mulighed for at sikre højskolebevægelsen fodfæste i København ikke mindst blandt byens voksende arbejderklasse. De forskellige forsøg, der hidtil var gjort herpå, var alle mislykkedes bortset fra Borups læreanstalt, som senere skiftede navn til Borups Højskole. Forklaringen på sidstnævntes relative succes er sandsynligvis dens nedtoning af de religiøse og nationalistiske aspekter, som ikke gik godt i spænd med datidens socialistiske strømninger (Jensen 1982/1916). Men heller ikke forslaget om et 6. fakultet ved universitetet blev til noget.

Det var dog ikke alle, der mente, at videnskaben skulle spredes uden for universitetets mure. Konsistorium, som var domineret af ældre professorer, mente at universitetets primære rolle bestod i at uddanne embedsstanden. En popularisering og demokratisering af adgangen til videnskabelig viden var, mente de, i modstrid med den lange tradition, som universitetet byggede på. De yngre lærerkræfter mente derimod, at universitetet skulle være hjemsted for den kritiske filosofi og positivismen. De kritiserede universitetet for at have isoleret sig fra samfundet og dermed svigtet sin rolle som formidler af videnskab til folket, hvilket var problematisk, da folkelig oplysning blev anset for afgørende for realiseringen af demokratiet (Andersen 2007, Kjærgaard 2006).

Dannelsen af Folkeuniversitetsforeningen

Selvom det var professor i filosofi Claudius Wilkens og dermed en repræsentant for universitetet, der med sit foredrag i Studenterforeningen for alvor satte skub

i ideen om at oprette et folkeuniversitet, blev det socialisten Gerson Trier, som tog det første afgørende skridt mod ideens praktiske realisering. Nogle måneder efter Wilkens havde holdt sit foredrag, indkaldte Gerson Trier repræsentanter for henholdsvis Arbejdernes Læseselskab og diskussionsklubberne Karl Marx, Frederik Engels, Ferdinand Lasalle, Frederik Dreier og ugebladet Arbejderen til møde om dannelse af et folkeuniversitet. Mødet fandt sted den 25. marts 1897 og alle bortset fra diskussionsklubben Ferdinand Lasalle mødte op (Persson 1998, 21).

Den 13. april 1898 blev Folkeuniversitetsforeningen stiftet i København med tøjhusarbejder L.P. Hansen, fra Arbejdernes Læseklub som formand. Ildsjælen var dog fortsat Gerson Trier (Protokol 1897-98, Persson 1998, 25). I alt 28 foreninger var indbudt til det stiftende møde. Udover de oprindelig otte, blev yderligere 20 foreninger inviteret, herunder bl.a. Kvindelig Fremskridtsforening, Dansk Kvindesamfund, Kvindeligt Læseselskab, Studentersamfundet, Foreningen til Folkeoplysningens fremme og en række akademiske foreninger (Persson 1998, 24).

På Folkeuniversitetsforeningens forretningsudvalgmøde den 12. maj 1898 blev det besluttet, at der skulle tages kontakt til universitetet med en opfordring til at nedsatte et udvalg, som skulle diskutere, hvordan tanken om en universitetsudvidelse bedst kunne iværksættes. Sagen blev ikke forelagt konsistorium, men derimod den akademiske lærerforsamling på et møde den 26. maj, og Folkeuniversitetsforeningens forretningsudvalg modtog den 10. juni et mundtligt svar fra professor Kristian Erslev, hvor han redegjorde for planerne om dannelsen af et lærerråd, som skulle være ansvarlig for folkeuniversitetets undervisning. Lærerrådet skulle stå for udpegningen af lærerkræfter, udforme retningslinjerne for undervisningen, ansøge om økonomisk støtte til projektet samt tage sig af henvendelser til offentligheden.

Allerede den 26. september blev der indsendt en ansøgning til ministeriet om et statstilskud på 2000 kr. for 1898 begrundet med ønsket om ” her i Landet at fremme udviklingen af et oplysningsforetagende i lighed med den engelske University Extension” Tilskuddet blev bevilget. Ligesom Wilkens ønskede også Erslev, at Folkeuniversitetet fik fodfæste i provinsen og søgte med dette for øje at inddrage højskolebevægelsen i arbejdet. Den 11. oktober 1898 blev der afholdt et møde mellem repræsentanter for Folkeuniversitetet og højskolebevægelsen på Københavns Universitet, hvor samarbejdet blev konfirmeret (Olesen 1998, 16-17). Det lykkedes, at få ledende højskolefolk som Ludvig Schrøder, Poul la Cour og Jacob Appel til at holde foredrag i Folkeuniversitetets regi i de første år (Olsen 16-17, Kjærgaard 2006, 371). Men som det vil fremgå senere, holdt denne alliance ikke i længden, dertil var forskellene mellem det positivistiske videnskabsideal og højskolernes dyrkelse af det folkelige og nationalromantikken for store.

En "apolitisk" forening?

Som det er fremgået, var dannelsen af Folkeuniversitetet baseret på et samarbejde mellem forskellige bevægelser, der hver især repræsenterede forskellige syn på indhold og formål med oplysningsindsatsen. Modsætningerne sprang da også hurtigt ud i lys lue. Den første alvorlige konflikt opstod i 1902, hvor Vilhelm Rasmussen, cand.mag. og pædagog i sin forelæsningsrække om Darwins udviklingslære havde "strejft dennes Forhold til Bibelens Skabelseslære" (Wilkens 1924, 27). Det resulterede i en klage til Universitetsudvalget. En yderligere anledning til konflikt var en tale, som G. Brandes havde holdt i Sorø (Brandes 1987), hvori han antydede en forbindelse mellem Folkeuniversitetet og Studentersamfundet. Dette blev i pressen udlagt på en måde, som fik højskoleforstander Jacob Appel til at erklære, at han ikke længere ønskede at være tilknyttet Folkeuniversitetet (Wilkens 1924, 27). Universitetsudvalget reagerede ved den 2. oktober 1902 at udsende en erklæring under overskriften *Folkehøjskole og Folkeuniversitet*, som var underskrevet af Udvalget for folkelig Universitetsundervisning. Erklæringen fastslog, at der ikke var belæg for pressens udlægning af Brandes tale. Samtidig benyttede udvalget lejligheden til at præcisere forskellighederne mellem de to undervisningsinstitutioner:

Mellem Folkehøjskolens og Folkeuniversitetets Undervisning bestaar der en principiel Forskel. Folkehøjskolen tilstræber ikke alene at udvide sine Elevers Horizont og bibringe dem positive Kundskaber; dens Formaal er tillige gennem Undervisningen at virke for en bestemt kristelig Livsanskuelse. Dette sidste Formaal ligger den folkelige Universitetsundervisning fjernt; dens Opgave er ene og alene at gøre Videnskabens Resultater og Metoder bekendte for videre Krese (Wilkens 1924,28).

Folkeuniversitetets formålsparagraffer §4 og §5 understregede, at undervisningens indhold skulle forholde sig neutralt i såvel religiøse som politiske spørgsmål og alene hvile på et videnskabeligt grundlag (Persson 1998, 84). Både Vilhelm Rasmussen og Gerson Trier støttede bestemmelsen til trods for at førstnævnte, som bekendt var kommet i konflikt med paragraf § 4 i forbindelse med foredraget om Darwin. Gerson Trier, havde fra starten advaret mod, at Folkeuniversitetet blev brugt som agitationsmiddel for arbejderbevægelsen. Han var til gengæld optaget af, hvordan FUF kunne imødekomme de allerdårligst stillede arbejderes behov. Han tog bl.a. initiativ til en gratis forelæsningsrække for arbejdsløse københavnere om emner, som særligt kunne være til gavn og praktisk nytte for denne gruppe (Persson 1998, 28,58, Albeck 1984, 119-126).

At samarbejdet mellem grundtvigianerne og Folkeuniversitetet fra starten var anstrengt, kan ikke undre eftersom den dominerende holdning blandt grundtvigianerne var, at videnskabelighed ikke var befordrende for den folkelige dannelse (Hjermitslev 2017). Arbejderbevægelsen derimod, så

videnskaben og især naturvidenskaben som en forbundsfælle i kampen mod det bestående (Finnemann 1985, 72, 82,121, Wilkens 1924, 5). Bestemmelsen om, at undervisningen skulle være apolitisk førte også til konflikt med de mere revolutionære socialistiske kræfter om hvem, der skulle have ret til at undervise i hvad. Således blev der fra arbejderside protesteret over professor i statskundskab Harald Westergaards forelæsninger om Marx's økonomiske teori (Persson 1998, 83-85, Albeck 1984, 196-200). På et delegeretmøde i 1902 bad Maskinsnedkernes forbund om i stedet at få socialdemokraten Nic. Petersen som underviser (Skovmand 1949, 100), men Universitetsudvalget ville ikke uden videre anerkende Petersens videnskabelige kvalifikationer (Olesen 1998,19).

De mest populære emner fordelt på de tre udvalgte målgrupper

Tilslutningen til Folkeuniversitetet var fra starten bemærkelsesværdig høj i såvel provinsen som København. Efter to år var der oprettet 53 foreninger udenfor København, som i 1900/01 afholdt 61 forelæsningsrækker (Persson 1998, 75).

Folkeuniversitetsforeningen for København har lavet en opgørelse over antallet af deltagere i forelæsningsrækkerne for perioden 1899-1908 fordelt på erhverv og køn samt opgjort på følgende seks grupper: arbejderklasse, handelsstand, studerende og lærerverdenen, embedsmænd og liberale erhverv, unavngiven gruppe samt en gruppe kaldet forsørgede (Årsberetning X). Af opgørelsen fremgår det, at mandlige arbejdere lige fra starten har udgjort den største gruppe. I 1899, da de første forelæsningsrækker begyndte i februar måned, tegnede denne gruppe sig for 36,4 pct. af de i alt 1121 tilhørere. Her var smede- og maskinarbejdere, snedkere og typografer, de der oftest deltog i undervisningen. Visse år mødte også arbejdsmændene talstærkt op. Arbejderkvinderne var til gengæld kraftigt underrepræsenterede og udgjorde kun 3,1 pct. Samlet set tegnede kvinderne sig imidlertid for 30,3 pct. af tilhørerne, hvoraf gruppen af forsørgede udgjorde næsten halvdelen¹.

Andelen af tilhørere fra arbejderklassen nåede et højdepunkt i 1900-1901, hvor den for mændenes vedkommende nåede op på 56 pct af de i alt 1168 deltagere, heraf var en tredjedel arbejdsmænd. Arbejderkvindernes andel var til gengæld faldet til 1,5 pct. (Årsberetning III).

I forhold til at udbrede kendskabet til Folkeuniversitetets tilbud spillede kollektive medlemskaber en ikke uvæsentlig rolle. Mange af medlemsorganisationerne gjorde en stor indsats for at oplyse om Folkeuniversitetets aktiviteter dels via artikler i medlemsbladene og dels ved at invitere repræsentanter fra

1. *Fodnote* Sidstnævnte gruppe kunne principielt set godt omfatte kvinder, der tilhørte arbejderklassen, men har sandsynligvis været domineret af kvinder fra småborger- og mellemlaget. Der har sandsynligvis både været tale om unge kvinder, der stadig boede hjemme og gifte kvinder.

Folkeuniversitetsforeningen samt undervisere til at komme og fortælle om de programsatte aktiviteter. Dertil kom, at et kollektivt medlemskab betød, at den pågældende forenings medlemmer fik foredragene til reduceret pris (Wilkens 1924). De forskellige arbejder- og kvindeorganisationers støtte og aktive indsats for at udbrede kendskabet til Folkeuniversitetets aktiviteter er sandsynligvis en af forklaringerne på, at den københavnske arbejderklasse, i modsætning til hvad der var tilfældet i England, var ivrige brugere af Folkeuniversitetets tilbud. En anden forklaring kan være, at undervisningen ikke som i den engelske extension-bevægelse var lagt an på efterfølgende aflæggelse af eksamen og dermed ikke var underlagt samme strenge akademiske krav (Trier 1898, Rowbotham 1981, Lawrie 2014).

I løbet af de første 10 år var antallet af medlemsforeninger i Københavns Folkeoplysningsforening vokset fra de oprindelige 22 til 79. Heraf udgjorde fagforeningerne knapt fire femtedele. Medlemskredsen omfattede desuden syv kvindeforeninger herunder to kvindefagforeninger, nemlig De kvindelige Herreskrædderes Fagforening, som blev medlem i 1901 og Københavns Tjenestepigeforening, som meldte sig ind i 1905 (Årsberetning III og VII). De kvindelige Herreskrædderes Fagforening inviterede både i 1905 og 1908 Gerson Trier og C.L. Wilkens til at komme og fortælle om Folkeuniversitetets aktiviteter. Også Københavns Kommunelærerforening og Dansk Kvindesamfund spillede en vigtig rolle i udbredelsen af kendskabet til Folkeuniversitetets aktiviteter. F.eks. publicerede Henny Forchhammer, der som repræsentant for Dansk Kvindesamfund i 1898 var blevet valgt ind i bestyrelsen som eneste kvindeligt medlem (Protokol 1898), en række artikler i Dansk Kvindesamfunds blad, Kvinden og Samfundet. Her redegjorde hun for de principper, der lå bag Folkeuniversitetet, herunder den bagvedliggende videnskabelige metode, men understregede samtidig, at skønt indholdet var videnskabeligt, blev der i formidlingen lagt ”Vægt paa en saadan Klarhed og Anskuelighed i Formen, at der ikke behøvedes andre Forudsætninger hos Tilhørerne end dem, vor Folkeskole giver” (Forchhammer 1899). Hun påpegede, at det danske folkeuniversitet modsat den engelske extension-bevægelse ikke omfattede skriftlige opgaver, som blev rettet af foredragsholderne (se Rowbotham 1981) og udtrykte ønske om, at Folkeuniversitetet i fremtiden ville forsøge sig med dette (Forchhammer 1899). Efter dannelsen af Folkeuniversitetet fulgte hun op med oplysninger om de forelæsningsrækker, man kunne følge og opfordrede Dansk Kvindesamfunds medlemmer til individuelt at melde sig ind i Folkeuniversitetsforeningen (Kvinden og Samfundet, 1902).

Det var, som nævnt, Folkeuniversitetsudvalget, der som repræsentant for de universitetsansatte lærere, sammensatte programmet for foredragsrækkerne, men medlemsforeninger og interesserede deltagere blev opfordret til at komme med forslag. Der var tale om et bredt spektrum af emner, som er opgjort i følgende kategorier: historie, naturvidenskab, samfundsvidenskab, litteraturvidenskab og kunst og andet åndsliv (Wilkens 1924). I de første 10 år

var det især de naturvidenskabelige emner som var populære. De tegnede sig for 49 ud af 104 forelæsningsrækker. En sammentælling af de registrerede tilhørere i perioden 1899-1908 viser, at der inden for kategorien fysik og teknik var i alt 3108 tilhørere fordelt på 13 forskellige emner, hvor professor Martin Knudsens foredragsrække om "Love for den elektriske strøm. Elektriske enheder", afholdt på den Polytekniske læreanstalt havde så mange deltagere, at foredragsrækken straks måtte dubleres. Det samme var tilfældet med dr. Phil. Kristine Meyers foredrag om radium og radioaktive stoffer. Forklaringen på den overvældende interesse for de naturvidenskabelige foredragsrækker er sandsynligvis, at det københavnske samfund omkring 1900 var ved at blive elektrificeret samtidig med, at arbejdet blev mekaniseret på mange arbejdspladser (Årsberetning I,3 og VI,14).

Af andre populære foredragsrækker kan nævnes "Musikken og musiklivet i Danmark før 1800" og "Musikken i Danmark efter 1800." Disse foredrag var især populære blandt de forsørgede kvinder. Foredragsholderen var i begge tilfælde pianist og musikhistoriker Hortense Panum. Hun udgjorde sammen med Kristine Meyer de to eneste kvindelige foredragsholdere i perioden.

Når man ser på mænds og kvinders valg af emner, er det bemærkelsesværdigt, at kvindernes foretrukne emner i de første 10 år var forelæsningsrækker indenfor det naturvidenskabelige område. Det gjaldt især Magister Kirsten Meyers række om *Radium og radioaktive stoffer* og Dr. phil. V. Madsens række om *Jordens udviklingshistorie*. Disse forelæsninger blev især søgt af lærerinder og forsørgede kvinder, men også professor Høffdings forelæsninger om human etik var populære blandt kvinderne (Årsberetning IV, VI og X). Blandt gruppen af faglærte håndværkere var det især foredrag om de nye elektriske indretninger og andre teknisk-naturvidenskabelige emner, som var populære. Men også samfundsrelaterede emner som Karl Marx' teorier og *Det produktive Arbejde* var der interesse for (Årsberetning I, IV og V).

Som det er fremgået ovenfor, formåede Folkeuniversitetet i København i de første 10 år at tiltrække to grupper, som ikke tidligere i væsentligt omfang havde haft adgang til videnskabeligt funderede forelæsningsrækker, nemlig de mandlige arbejdere og de forsørgede kvinder. Begge grupper udviste stor interesse for de naturvidenskabeligt orienterede forelæsningsrækker. Til gengæld var andelen af arbejderkvinder lav til trods for en ihærdig oplysningsindsats fra såvel kvindeorganisationernes og kvindefagforeningernes side.

Konklusion

I analysen af Folkeuniversitetet i København er der især to forhold, som falder i øjnene. Det første er, at de institutioner og bevægelser, som stod bag oprettelsen, repræsenterede ideologier, som på en række punkter var i konflikt med hinanden. Dette resulterede i flere episoder, hvor uenigheder

om indhold og valg af undervisere førte til kontroverser mellem deltagere og Folkeuniversitetsudvalget. Når konflikterne trods alt ikke var mere talrige, er forklaringen, at der var konsensus om det overordnede projekt, nemlig at videnskabelig viden skulle gøres tilgængelig også for ikke-akademikere. Selvom Folkeuniversitetsudvalget fra begyndelsen havde ønsket et tæt samarbejde med grundtvigianerne, endte Folkeuniversitetet med at lægge afstand til dem med den begrundelse, at det positivistiske videnskabsideal, som Folkeuniversitetet byggede på, var uforeneligt med grundtvigianernes ønske om at kombinere oplysning og vækkelse. Arbejderklassen og dens repræsentanter havde til gengæld ingen problemer med at acceptere det positivistiske videnskabsideal og betragtede denne form for viden som nyttig i kampen for en forbedring af arbejderklassens levevilkår. Når arbejderne opponerede mod Westergaards forelæsninger om Karl Marx, gik kritikken ikke på, at forelæseren ikke selv var marxist, men på, at han ikke var i stand til at formidle Marx's teori på en måde, så arbejderne blev klogere på denne.

Den anden ting, som springer i øjnene er, at det i stort omfang lykkedes at tiltrække grupper, som ellers ikke havde adgang til boglig uddannelse ud over folkeskoleniveau. At mænd fra arbejderklassen i 1900-1901 udgjorde over halvdelen af de københavnske deltagere, er bemærkelsesværdigt også set i forhold til det engelske forbillede. Selvom den engelske extension-bevægelse gjorde et stort arbejde for at få arbejderklassen til at deltage i forelæsningerne, lykkedes det kun i ringe omfang. Forklaringen på, at det gik anderledes for Folkeuniversitetet i København, er sandsynligvis, at en række af de organisationer, som havde stået bag oprettelsen af oplysningsinitiativer rettet mod arbejdere, og som i visse tilfælde var oprettede af arbejderne selv, deltog aktivt i dannelsen af Folkeuniversitetet.

Blandt kvinderne udgjorde lærerinderne og de forsørgede kvinder hovedparten, hvorimod kun få arbejderkvinder deltog i Folkeuniversitets aktiviteter. Dette svarer til erfaringerne fra den engelske extension-bevægelse, hvor bl.a. lærerinder udgjorde en anseelig del af deltagerne (se Lawrie 2014). For Københavns vedkommende er den ringe deltagelse fra arbejderkvindernes side slående i betragtning af, at de københavnske arbejderkvinder udgjorde 1/3 af deltagerne i Studenterforeningens Aftenundervisning. Muligvis er forklaringen, at ufaglærte mænd og kvinder var mere interesserede i at tilegne sig grundlæggende skolekundskaber end i oplysende foredrag. Denne hypotese underbygges af, at det for Studenterforeningens Aftenundervisning for Arbejdere især var undervisningen i grundlæggende skolefag som var populære, hvorimod tilslutningen til foredragene fra såvel arbejderkvindernes som –mændenes side var langt mindre.

Ida Juul, lektor, ph.d. Aarhus Universitet, DPU

**Anette Eklund Hansen, cand.mag. i historie, pensioneret.
Tidligere arkivar på Arbejdermuseet og Arbejderbevægelsens
bibliotek og arkiv og videnskabelig assistent på DPU.**

Referencer

- Albeck, G. (1984). *Universitetet og folk – bidrag til Folkeuniversitetets historie*, København: Gyldendal
- Andersen, C. (2007). For arbejderen, universitetet og videnskaben - Gerson Trier og Kristian Erslev i Folkeuniversitetet 1898-1918. *Slagmark - Tidsskrift for idehistorie*, 50, <https://doi.org/10.7146/sl.v0i50.422>
- Brandes, G. (1987) [1902]. Tale i Sorø. I Brandes G. *Udvalgte skrifter* bd. 9. Tiderne Skifter
- Beretning om Studentersamfundets Aftenundervisning for Arbejdere Januar 1883 - Maj 1884- 1885*. Trykt hos Nielsen og Lydiche 1885
- Beretning om Studentersamfundets Aftenundervisning for Arbejdere Maj 1889 – Maj 1898*. Trykt hos O.C. Olsen & CO 1898.
- Finnemann, N. O. (1985). *I broderskabets Aand: den socialdemokratiske arbejderbevægelses idéhistorie 1871-1977*. Kbh.: Gyldendal.
- Folkeuniversitetsforeningen i København: Årsberetninger I-X, (1899-1908)*
- Forchhammer, H. (1899). Folkeuniversitetsbevægelsen. Kvinden og Samfundet, årgang 15, nr. 1
- Grundtvig, N. F. S (1968) [1838]. Skolen for livet og Akademiet i Soer. In K. E. Bugge (ed.) *Grundtvigs skoleverden i tekster og udkast*, Bind II. København: Gads Forlag
- Hjermitsev, H.H. (2017). Lys over landet, men hvilket lys? Om videnskab og dannelse i kulturkampen mellem grundtvigianisme og brandesianisme omkring år 1900. In Katrine Frøkjær Baunvig & Michael Schelde (ed.) *Den gode den onde: Om grundtvigianister og branditter*, Eksistensen, København
- Hvenegaard - Larsen, H. (2008): *Et andet hjem: Kvindelig Læseforenings historie 1872-1962*. København: KB og Tusculanum
- Højgaard Lis. (1979): *Bidrag til den danske kvindebevægelses historie 1870-1900*, København: Akademisk Forlag.
- Jensen, O. B. (1982) [1916]. Byen og bondehøjskolen. Fremad nr. 3, 1916. Optrykt i G. Agger & A. Gernsøe (ed.), *Arbejderkultur 1870-1924*. Holte: Medusa.
- Kjærgaard, P.C. (2006). Populærvidenskab og folkeoplysning. In P. C. Kjærgaard (ed.): *Lys over landet 1850-1920. Dansk Naturvidenskabs Historie*, vol. 3. Aarhus Universitetsforlag: Aarhus

- Korsgaard, O. (2004). *Kampen om folket*. København: Gyldendal.
- Korsgaard, O. (1997). *Kampen om lyset: dansk voksenoplysning gennem 500 år*. Kbh.: Gyldendal.
- Kvinden og Samfundet. (1902). Fra Kredsene. Årgang 18, nr. 21, 1902
- Kvinden og Samfundet. (1906). Fra uge til uge. Årgang 22, nr. 1 1906
- Lawrie A. (2014): The University Extension Movement. Palgrave Macmillan: London. https://doi.org/10.1057/9781137309112_4
- Larsen, H.P. (1982) [1911]. Hvorledes der holdes Foredragi "Diskussionsklubben Karl Marx". Optrykt i G. Agger and A. Gemsøe (ed), *Arbejderkultur 1870-1924* Holte: Medusa.
- Lemche, G. (1911): *Dansk Kvindesamfunds Historie gennem 40 Aar*. København: Dansk Kvindesamfund.
- Olesen, J. E. (1998): "Kristian Erslev og Folkeuniversitetet", i H. Vejleskov m.fl. (ed.) *Folkeuniversitetet: Glimt fra tiden 1898-1998*. København: Danmarks Pædagogiske Bibliotek
- Persson, B.T. (1998): *Alle have adgang. Folkeuniversitetsvirksomheden i København gennem 100 år*. København: J.H. Schultz
- Pio, L. (1871): Socialismen i dens forhold til Historien. *Socialistiske Blade i tvangfri Hefter*. Udgivne af en Arbejder, København: Immanuel Rée's Forlag
- Protokol for forhandlingerne i Udvalget for Universitetsudvidelsen 1897-1898
- Rigsdagstidende, Forhandlinger 32. ordentlige samling 1879/80 Sp. 1181
- Rowbotham, S. (1981). Travelers in a strange country: responses of the Extension Movement – 1873-1910, *History Workshop* nr. 12 pp 62-95
- Skovmand, R. (1949) *Lys over landet. Træk af arbejderoplysningens historie i Danmark*. København: Arbejdernes Oplysningsforbund
- Trier, G. (1898). Folkeuniversitetet. University Extension *Dansk Tidsskrift*, p 556-567
- Wilkens, C.L (1896). *Universitet og Folkedannelse (University Extention)*. Foredrag holdt i Studentersamfundet den 14de Februar 1896. København: I. Cohens Bogtrykkerier.
- Wilkens, C.L (1924). *Folkelig Universitetsundervisning. Oversigt over virksomheden 1899-1923*. København: S.L. Møllers Bogtrykkeri.